

V. Černík, J. Viceník, E. Višnovský, *Historické typy racionality*, Bratislava 1997, Wydawnictwo Iris, ss. 326.

Książek poświęconych refleksji nad pojęciem racjonalności ukazuje się obecnie wiele, zaś większość z nich przyjmuje bardziej lub mniej jasno wyrażoną przesłankę, iż pojęcie to przeżywa obecnie głęboki kryzys. Samo pojęcie kryzysu jest przy tym na ogół stosowane w sposób, który należałoby nazwać intelektualną nonszalancją, gdyby tylko ów niefrasobliwy, niekiedy wręcz metaforyczny użytek, jaki się z niego czyni, był wynikiem świadomego zamiaru. Tak jednak zwykle się nie dzieje, a prace poświęcone trudnościom z prawidłowym zdefiniowaniem pojęcia racjonalności i określeniem jego funkcji w obrębie rozważań filozoficznych mówią o kryzysie tak, iż odbiorca ulega niekiedy nieodpartemu wrażeniu, iż chodzi o kryzys porównywalny do kryzysu ekonomicznego, przez który należy możliwie szybko i przy minimalnych stratach własnych przejść i jak najszybciej otrząsnąć się z minionych trudności. Nie miałyby sensu bliższe wnikanie w przyczyny owego stanu rzeczy, bowiem wiąże się one nierozzerwalnie z pojmowaniem najważniejszych problemów filozoficznych, przez co niemożliwe jest choćby skrótowe ich omówienie. Przede wszystkim jednak – z punktu widzenia zarówno refleksji nad pojęciem racjonalności, jak i rozważań, które zmierzają do określenia, czy rzeczywiście mamy współcześnie do czynienia z tak poważnym kryzysem racjonalności, jak zdają się sugerować niektórzy autorzy prac poświęconych temu zagadnieniu – poszukiwanie owych przyczyn nie wydaje się czynnością potrzebną.

Do myślicieli, którzy ulegli swoistej intelektualnej modzie na badanie kryzysu pojęcia racjonalności z pewnością nie należą autorzy omawianej tu publikacji. Praca ta bowiem odznacza się nie tyle może całkowicie nowym podejściem do problemu racjonalności, ile spojrzeniem na ów problem z właściwego dystansu. Dystans ten nie oznacza przy tym, iż autorzy usiłują potraktować dyskusję o racjonalności jako problem wyłącznie historyczny, dążąc do powstrzymywania się od prób zbadania relacji pomiędzy pojęciem racjonalności a współczesną rzeczywistością (przy czym przez wyrażenie „współczesna rzeczywistość” rozumieć należy zarówno inne centralne dla kultury pojęcia, jak i całą cywilizację zachodnią, wraz z jej materialno–technologicznym stanem posiadania).

Podstawową cechą omawianej pracy jest jednak unikanie irytującego, emocjonalnego zaangażowania w diskutowane zagadnienia. Brak owego zaangażowania należy ocenić pozytywnie, nie dlatego bynajmniej, iż wytrawnym filozofom przystoi zachowanie obojętności wobec świata i jego problemów, lecz dlatego, że nie stanowi ona przejawu osobistego światopoglądu autorów i jest wynikiem dogłębnej filozoficznej refleksji, pozwalającej na wniknięcie w sedno zagadnień. Innymi słowy, mimo iż książka dotyczy pojęcia, które również dla autorów nie przestaje być pojęciem dla kultury kluczowym, to jednak nie ma w niej śladów katastrofizmu, tak charakterystycznego dla wielu publikacji poświęconych temu zagadnieniu. Problem kryzysu racjonalności, będący, jak się wydaje, problemem wyjściowym dla zawartych w tekście analiz, nie jest ani nadmiernie wyeksponowany, ani też nadmiernie lekceważony, dzięki czemu czytając tekst nie odnosi się wrażenia, iż autorzy pragną przede wszystkim

podzielić się z czytelnikiem przenikającym ich irracjonalnym lękiem przed przyszłością, jaka oczekuje kulturę i cywilizację zachodnią, jeśli kryzys pojęcia racjonalności nie zostanie wreszcie przezwyciężony.

Widoczne w pracy przeświadczenie, iż obecny stan dyskusji nad pojęciem racjonalności ukształtował się w wyniku długotrwałego procesu ewolucji zarówno samej tej dyskusji, jak i diskutowanego problemu, nie jest jednak z punktu widzenia czytelnika jedynym powodem, dla którego jego wiara w ostateczny kryzys i zmierzch racjonalności w kulturze Zachodu powinna zostać co najmniej nadwątlona. Autorzy starają się przeprowadzić historyczne rekonstrukcje nie dla samych tych rekonstrukcji, lecz po to, aby pokazać, iż sposób pojmowania i funkcjonowania pojęcia racjonalności ulegał w przeszłości ciągłym przekształceniom niejako wskutek właściwej mu, historycznej prawidłowości (przy czym owa historyczna prawidłowość nie jest w żadnym razie tożsama z historyczną koniecznością czy też celowością kierunku, w jakim zmienia się dyskutowane w tekście pojęcie). Z kolei argumenty zaczerpnięte z analiz historycznych – jakkolwiek nie sposób zaprzeczyć ich wartości jako argumentów istotnych z perspektywy czysto historycznej – spełniają rolę dalece wykraczającą poza funkcję czysto opisową: uzmysławiają one mianowicie, iż do istoty racjonalności należy przekonanie, że w zmieniającym się świecie konieczne jest ciągle rewidowanie własnego stosunku do racjonalności i że dokonuje się ustawiczny proces zmieniania się jej pojmowania. Innymi słowy, przy pomocy argumentów historycznych autorzy starają się obronić tezę, iż kryzys, z jakim mamy obecnie do czynienia, przynajmniej na płaszczyźnie teoretycznej dyskusji o racjonalności, nie jest czymś niezwykłym, nie jest nawet kryzysem w tradycyjnym tego słowa rozumieniu, lecz jest jedynie sygnałem koniecznej i jednej z wielu zmian filozoficznego paradygmatu, w który pojęcie racjonalności jest w oczywisty sposób wpisane.

Fakt odniesienia rozważań do realiów współczesnego świata (a warto dodać, iż odniesienia te przebiegają na bardzo wielu płaszczyznach, od politycznych, ekonomicznych czy technologicznych poczynając, na realiach życia codziennego kończąc) nie oznacza, jak wspomniałem, iż książka powstała wyłącznie po to, by być historyczną krytyką pojęcia racjonalności. Na podstawie spostrzeżeń uzyskanych z analizy materiału historycznego autorzy starają się wybiegać w przyszłość i antycypować ewolucję badanego pojęcia – ewolucję, której kierunki przewidzieć można już obecnie, właśnie poprzez diachroniczną i synchroniczną analizę tego pojęcia. Z przyczyn wskazanych powyżej za najważniejszą część książki uznać zatem wypada rozdział IV, zawierający wyrażoną *explicit* analizę obecnego kryzysu pojęcia racjonalności, a w pewnym sensie także kryzysu współczesnej filozofii, bowiem pojęcie racjonalności zostaje przez autorów potraktowane jako bezwzględna podstawa wszelkiego filozofowania (tzn. zarówno filozofowania w sensie rekonstrukcji historycznych, jak i twórczej refleksji uprawianej współcześnie). Główny tok wywodu rozdziału IV nie zmierza jednak jedynie do wyjaśnienia przyczyn obecnego kryzysu względami historycznymi, lecz znacznie wykracza poza refleksję krytyczną i zawiera tezę, którą bez większej przesady uznać można za jeden z najoryginalniejszych pomysłów w literaturze ostatnich lat poświęconej filozoficznej refleksji nad pojęciem racjonalności. Teza, zgodnie z którą mamy obecnie do czynienia ze

swoistą zmianą filozoficznego modelu racjonalności, mianowicie z zastąpieniem modelu klasycznego przez model nieklasyczny, jest z pewnością tezą dyskusyjną, a z punktu widzenia pewnych filozoficznych stanowisk budzącą gwałtowny sprzeciw, lecz mimo wszystko tezą, wobec której nie sposób pozostać obojętnym. Zachowanie obojętności i powstrzymanie się od mniej lub bardziej polemicznej dyskusji z poglądem autorów nie jest zaś możliwe z tego względu, iż przedstawione argumenty, zwłaszcza argumenty historyczne, są zbyt ważne i zbyt intuicyjnie oczywiste, by dyskusja o problemie racjonalności nie przestała być dyskusją w potocznym tego słowa znaczeniu racjonalną bez odniesienia się do nich. Fakt, iż tego rodzaju odniesienie musi być z konieczności odniesieniem także do dziejów pojęcia racjonalności w filozofii i kulturze europejskiej, a to z kolei wymaga od autorów drobiazgowej i rzetelnej wiedzy, z całą pewnością uznać należy za dodatkowy atut książki.

Wojciech SŁOMSKI